

REFLECTIES OP HET JOODSE VRAAGSTUK

JEAN-PAUL SARTRE

Reflecties

OP HET JOODSE VRAAGSTUK

Met een voorwoord van Arlette Elkaim-Sartre

Vertaling: Jeanne Holierhoek

Boom | Amsterdam

Oorspronkelijke verschenen onder de titel *Réflexions sur la question juive*

© Editions Gallimard, Paris 1954

© Uitgeverij Boom, Amsterdam 2012

Jeanne Holierhoek: vertaling

Yda Smets: redactie

DOC VISSER D'SIGN: ontwerp omslag en binnenwerk

SBGO: verzorging binnenwerk

Afbeelding omslag: © Marc Chagall, Moïse, affiche 'Vitreaux pour la cathédrale de Metz' 1960, c/o ADAGP/Pictoright 2012. Chagall®

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door de Salomon Stichting en opgedragen aan Hetty Renes.

Jeanne Holierhoek ontving voor dit vertaalproject een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds. Daarnaast ontving ze van de Kunststiftung NRW te Düsseldorf een stipendium voor een verblijf in het Europäisches Übersetzer Kollegium in Straelen, Duitsland.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 978 94 6105 774 7

NUR 730

1

Wanneer iemand de ellende van zijn land en zijn eigen ellende geheel of gedeeltelijk toeschrijft aan de aanwezigheid van Joodse elementen in de gemeenschap, wanneer hij ervoor pleit die toestand te verbeteren door de Joden bepaalde rechten te ontnemen, hen uit sommige economische en maatschappelijke functies te weren, hen van het grondgebied te verjagen of hen collectief uit te roeien, dan wordt van zo iemand gezegd dat hij er antisemitische *opvattingen* op na houdt.

Het woord *opvatting* geeft te denken. De vrouw des huizes gebruikt het om een eind te maken aan een discussie die onaangenaam fel dreigt te worden. Het woord suggereert dat alle opvattingen gelijkwaardig zijn, het is een geruststellend woord, dat aan de gedachten iets onschuldigs geeft door ze op één lijn te stellen met de smaak. Smaken verschillen, iedere opvatting is goorloofd; over smaak, over kleuren, over opvattingen valt niet te twisten. In naam van de democratische instituties, in naam van de vrijheid van meningsuiting eist de antisemiet het recht om waar hij maar gaat een kruistocht tegen de Joden te prediken. En omdat we sinds de Revolutie gewend zijn elk object analytisch te be-

naderen, dat wil zeggen het te benaderen als een samengesteld geheel dat in elementen kan worden opgesplitst, beschouwen we personen en karakters als mozaïeken waarvan elk steentje naast de andere steentjes bestaat zonder dat het door dit samengaan in zijn aard wordt aangetast. Daardoor doet de antisemitische opvatting ons denken aan een molecuul dat, zonder te veranderen, in staat is combinaties aan te gaan met willekeurig welke andere moleculen. Iemand kan een goede vader en echtgenoot zijn, een toegewijde staatsburger, erudiet en belezen, een filantroop en tegelijk een antisemiet. Hij kan graag gaan vissen, zich met genoeg overgeven aan de geneugten van de liefde, hij kan tolerant zijn op godsdienstig gebied, allerlei nobele ideeën erop na houden over de situatie van de inboorlingen in Centraal-Afrika en tegelijk een hekel hebben aan Joden. Hij mag ze niet omdat de ervaring hem naar men zegt heeft geleerd dat ze slecht zijn, omdat hij uit de statistieken heeft opgemaakt dat ze gevaarlijk zijn, omdat bepaalde historische factoren zijn oordeel hebben beïnvloed. Zijn opvatting lijkt dus een gevolg van externe oorzaken, en degenen die zich er nader in willen verdiepen, zullen geen aandacht schenken aan de persoon van de antisemiet, maar zich concentreren op het percentage Joden dat in 1914 gemobiliseerd was, het percentage Joodse bankiers, industriëlen, artsen en advocaten, op de geschiedenis van de Joden in Frankrijk door de eeuwen heen. Ze zullen erin slagen een strikt objectieve situatie bloot te leggen die bepalend is voor een eveneens objectieve stroming, door hen aangeduid als antisemitisme, een ideeënstroming die ze in kaart kunnen brengen of waarvan ze de variaties kunnen aanwijzen die zich tussen 1870 en 1944 hebben voorgedaan. Op die manier lijkt het antisemitisme zowel een subjectieve neiging, die met andere neigingen samengaat om de persoon te vormen, als een onpersoonlijk, maatschappelijk verschijnsel, dat in cijfers en gemiddelden kan worden uitgedrukt en wordt bepaald door economische, historische en politieke constanten.

Ik beweer niet dat deze twee benaderingen noodzakelijkerwijs tegenstrijdig zijn, ik beweer dat ze gevaarlijk en onwaar zijn. Ik wil desnoods wel aannemen dat mensen een opvatting kunnen hebben over het wijnbeleid van de regering, dus dat men *op basis van argumenten* de vrije import van Algerijnse wijnen goedkeurt of veroordeelt, want in zo'n geval gaat het om een visie op hoe zaken moeten worden geregeld. Maar ik ben niet bereid de naam 'opvatting' te geven aan een doctrine die uitdrukkelijk gericht is op specifieke personen, hen wil beroven van hun rechten of hen wil vernietigen. De Jood op wie de antisemit het gemunt heeft, is geen schematisch wezen dat slechts gedefinieerd wordt door zijn functie, zoals in het bestuursrecht, of door zijn positie en zijn daden, zoals in het wetboek. Het is een Jood geboren uit Joodse ouders, herkenbaar aan zijn uiterlijk, aan de kleur van zijn haar, aan zijn kleding misschien, en naar men zegt aan zijn karakter. Het antisemitisme valt niet in de categorie van gedachten die door het recht op vrije meningsuiting worden beschermd.

Het is trouwens helemaal geen gedachte, het is vooral een *drift*, een *passie*. Het kan zich natuurlijk wel manifesteren in de vorm van een theoretische stellingname. De 'gematigde' antisemit is een hoffelijke persoon die met zachte stem verkondigt: 'Ik ben geen Jodenhater, maar om die en die reden acht ik het simpelweg beter dat hun deelname aan het maatschappelijk leven beperkt blijft.' Maar zodra u zijn vertrouwen hebt gewonnen, zal hij er even later op lossere toon aan toevoegen: 'Tja, er moet toch "iets" met Joden aan de hand zijn; lichamelijk staan ze me tegen.' Dit argument, dat ik honderdmaal heb gehoord, verdient nader onderzoek. Om te beginnen valt het onder de gevoelslogica. We kunnen ons immers nauwelijks voorstellen dat iemand serieus beweert: 'Er moet toch iets met tomaten aan de hand zijn, want een tomaat eten vind ik afschuwelijk.' Maar bovendien blijkt eruit dat het antisemitisme in zijn meest gematigde, meest geëvolueerde vorm nog steeds een syncretisch geheel is, dat zich

weliswaar uitdrukt in redelijk klinkende betogen, maar dat zelfs lichamelijke veranderingen kan veroorzaken. Sommige mannen worden plotseling impotent wanneer de vrouw met wie ze de liefde bedrijven, hun vertelt dat ze Joods is. Mensen hebben een afkeer van Joden zoals andere mensen een afkeer hebben van Chinezen of negers. Het is een weerzin die niet ontstaat in het lichaam, want die mannen kunnen een Joodse vrouw probleemloos beminnen zolang ze onwetend zijn van haar ras; de weerzin bereikt het lichaam vanuit de geest. Het is een richting die de ziel heeft gekozen, maar die keuze is zo diep, zo totaal dat ook het fysiologische erdoor wordt beïnvloed, zoals bij hysterie.

De keuze ontspringt niet aan ervaring. Ik heb wel honderd mensen gevraagd naar de redenen van hun antisemitisme. De meesten volstonden met het opsommen van de gebreken die traditioneel aan Joden worden toegeschreven. 'Ik heb een hekel aan ze omdat ze vooral oog hebben voor hun eigen belangen, omdat ze konkelen, kleven, kruipen, tactloos zijn, enzovoorts.' – 'Gaat u dan met Joden om?' – 'Nee, ik kijk wel uit!' Een kunst schilder zei tegen me: 'Ik sta vijandig tegenover de Joden omdat ze, met hun kritische opstelling, ons huispersoneel aansporen tot ongedisciplineerd gedrag.' En er zijn soms concretere ervaringen. Een jonge, talentloze acteur beweert dat de Joden zijn toneelcarrière hebben gefnuikt door hem alleen kleine rollen te geven. Een jonge vrouw vertelt: 'Ik heb vreselijke conflicten gehad met bonthandelaren, ze hebben me bestolen, de bontjas die ik ze had toevertrouwd kreeg door hun schuld brandschade. En dat waren allemaal Joden.' Maar waarom besloot ze dat haar haat zich zou richten op de Joden, en niet op de bonthandelaren? Waarom op de Joden of bonthandelaren in het algemeen, in plaats van op een bepaalde Jood, een bepaalde bonthandelaar? Omdat ze een neiging had tot antisemitisme. Een collega van het lyceum zegt dat hij van Joden 'de zenuwen krijgt', vanwege de talrijke onrechtvaardigheden waar de 'verjoodste' instellingen

zich ten gunste van hun eigen groep aan schuldig maken. ‘In het jaar dat ik zakte, slaagde er een Jood voor zijn afsluitend leraars-examen, en je maakt mij niet wijs dat die kerel, van wie de vader uit Krakau of Lemberg kwam, een gedicht van Ronsard of een ecloge van Vergilius beter begreep dan ik.’ Anderzijds beweert hij dat hij dat examen veracht, dat het ‘nergens op slaat’ en dat hij zich niet had voorbereid. Om uit te leggen waarom hij is gezakt, heeft hij dus de beschikking over twee verklaringsmodellen, zoals een krankzinnige enerzijds beweert dat hij de koning van Hongarije is wanneer hij zich verliest in zijn waan, maar anderzijds toegeeft dat hij schoenmaker is wanneer het hem onverwachts wordt gevraagd. Het denken van die collega beweegt zich op twee niveaus, zonder dat dit hem ook maar enigszins stoort. Sterker nog, hij zal zijn luiheid van toen rechtvaardigen met de opmerking dat het onzin is, je voor te bereiden op een examen dat aan fatsoenlijke Fransen minder kans geeft dan aan Joden. Overigens stond hij op de uitslagenlijst zevententwintigste. Boven hem stonden er zesentwintig, van wie er twaalf waren geslaagd en de veertien daaronder gezakt. Zou hij beter af zijn geweest als de Joden niet hadden mogen meedoen aan dit vergelijkend examen? En zelfs als hij de bovenste van de afgewezenen was geweest, zelfs als hij een kans had gekregen doordat een van de geslaagde kandidaten was weggewerkt, waarom zou dan de Jood Weil van de lijst zijn geschrapt en niet de Normandier Mathieu of de Breton Arzell? Het kon niet anders of de verontwaardiging van mijn collega was geënt op een al bestaand idee van hem over de Joden, hun karakter, hun rol in de maatschappij. En zijn conclusie dat het, van de zesentwintig concurrenten die gelukkiger waren geweest dan hij, de Jood was geweest die hem zijn plaats had ontstolen, kon alleen zijn gebaseerd op een eerder door hem gekozen houding, namelijk dat hij zich in zijn leven zou laten leiden door gevoelsargumenten. Aan zijn opvattingen over de Jood ligt in het geheel geen ervaring ten grondslag, in-

tegendeel, de ervaring staat in het licht van zijn opvattingen. Als de Jood niet bestond, zou de antisemiet hem uitvinden.

Maar, zal men zeggen, als het geen kwestie van ervaring is, moeten we dan aannemen dat het antisemitisme kan worden verklaard uit bepaalde historische gegevens? Want het ontstaat toch niet zomaar. Ik zou gemakkelijk kunnen antwoorden dat de geschiedenis van Frankrijk ons niets over de Joden leert. Tot 1789 zijn ze onderdrukt; daarna hebben ze naar vermogen geparticipeerd in het leven van de natie, waarbij wel vaststaat dat ze van de vrije concurrentie hebben geprofiteerd om de zwakken te verdringen, maar niet meer of minder dan de andere Fransen. Ze hebben geen misdaad tegen Frankrijk begaan, geen verraad gepleegd. Dat men heeft gemeend te kunnen vaststellen dat in 1914 het aantal Joodse soldaten lager lag dan mocht worden verwacht, kwam doordat men nieuwsgierig genoeg was geweest om de statistieken te raadplegen, want dit is niet het soort feiten dat vanzelf in het oog springt, en geen enkele soldaat zal zich spontaan hebben verbaasd dat hij in zijn eigen kleine wereld geen Joden tegenkwam. Maar omdat de informatie die we uit de geschiedenis kunnen halen over de rol van de Joden, in wezen afhankelijk is van onze eigen visie op de geschiedenis, lijkt het me beter een duidelijk voorbeeld van 'Joods verraad' te ontleenen aan de geschiedenis van een ander land, en te peilen welke gevolgen dat verraad kan hebben gehad voor het antisemitisme van onze tijd. Toen de Poolse opstanden hun bloedig spoor trokken door de negentiende eeuw, kregen de opstandelingen nauwelijks steun van de Joden in Warschau, die door de tsaar uit politieke overwegingen werden ontzien. Omdat ze niet aan de revoltes hadden meegedaan, konden ze in een door repressie geruïneerd land hun omzet op peil houden en zelfs vergroten. Of dit precies zo is gegaan weet ik niet. Wel staat vast dat veel Polen het geloven, en dit 'historische gegeven' draagt in niet geringe mate bij aan hun negatieve houding tegenover de Joden. Maar wanneer ik

dit alles nauwkeuriger bekijk, zie ik een vicieuze cirkel: de tsaren behandelden de Poolse Joden niet slecht, zo wordt ons verteld, maar ze onderwierpen de Joden in Rusland zelf maar wat graag aan pogroms. Dit verschil in aanpak had een en dezelfde oorzaak: het Russische bewind was van oordeel dat de Joden niet konden worden geassimileerd, noch in Rusland noch in Polen, en wanneer de politiek het noodzakelijk maakte, werden de Joden in Moskou of Kiev afgeslacht omdat ze het Russische rijk dreigden te verzwakken; datzelfde bewind bevoordeelde de Joden in Warschau om de tweedracht bij de Polen in stand te houden. En de Polen koesterden niets dan haat en verachting jegens de Joden die in Polen woonden, maar wel vanuit dezelfde overweging als in Rusland, namelijk dat een integratie van de Joden in de samenleving als geheel niet tot de mogelijkheden behoorde. Was het dan zo verbazingwekkend dat deze leden van een minderheidsgroep, die door de tsaar als Joden werden behandeld, door de Polen als Joden werden behandeld en die, ondanks zichzelf, Joodse belangen hadden binnen een niet-Joodse gemeenschap, zich zijn gaan gedragen conform het beeld dat men van hen had? Met andere woorden: wezenlijk was hier niet het 'historische gegeven', maar het idee over de Joden zoals dat werd ontwikkeld door hen die fungeerden als motoren van de geschiedenis. En wanneer de Polen van nu de Joden hun gedrag uit het verleden blijven aanrekenen, worden ze gedreven door datzelfde idee. Om op de gedachte te komen dat de fouten van de grootouders kunnen worden verweten aan de kleinkinderen, moet men om te beginnen een heel primitieve opvatting over verantwoordelijkheid hebben. Maar dat is op zich niet genoeg, men moet zich ook een bepaalde voorstelling van de kinderen vormen aan de hand van hoe de grootouders waren; men moet de jongeren in staat achten te doen wat ook hun voorouders hebben gedaan; men moet ervan overtuigd zijn dat het Joodse karakter erfelijk is. De Polen van 1940 behandelden de Joden als *Joden* omdat